

ЯКОВЕНКО Роман Валерійович
кандидат економічних наук,
БРИК Ілона Юріївна
студентка 1-го курсу ФОФ,
стац., гр. ОА-13

СТРУКТУРА ТА СУЧАСНИЙ СТАН ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Розглянуто становлення і розвиток грошової системи України, її сутність та призначення. Визначено проблеми її функціонування та шляхи зміцнення.

Постановка проблеми та її актуальність. Процес розбудови української держави на сучасному етапі характеризується суттєвою зміною політичної та економічної інфраструктури суспільства. Важливим напрямом таких перетворень є формування грошової системи країни.

Зі здобуттям незалежності в Україні розпочався тривалий процес створення власної грошової системи, яка є невід'ємним атрибутом суверенної держави. Цей процес фактично завершився після проведення заключного етапу грошової реформи у вересні 1996 р., метою якої було введення повноцінної національної валюти – системоутворюючого елемента грошової системи України.

Незважаючи на структурну відокремленість грошової системи від фінансової, об'єктивно існуючий взаємозв'язок між ними вимагає необхідності забезпечення стабільності грошової системи, як основної передумови стабільного функціонування державних фінансів і збалансованого розвитку національної економіки.

Публічна важливість стабільності грошової системи знайшла відображення у закріпленні в Конституції України забезпечення стабільності гривні в якості основної функції Національного банку України, як центрального банку держави.

Актуальність дослідження грошової системи також підтверджується необхідністю оцінки монетарного інструментарію Національного банку України, що використовується для регулювання грошової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження цієї проблеми здійснили І. Лютий, Л. Лазебник, В. Ющенко, М. Савлук, А. Мороз, М. Пуховкіна, В. Лисицький та багато інших.

Нерозв'язаною часткою цієї проблеми виступає трансформація грошової системи під впливом суспільних інституціональних чинників.

Метою статті є визначення суті, призначення та складових грошової системи держави, здійснення характеристики становлення вітчизняної грошової системи в історичній ретроспективі шляхом акцентування уваги на грошовій реформі 1996 р. (введення в обіг національної валюти України – гривні), а також аналіз грошово-кредитних методів регулювання грошової системи, що здійснює Національний банк України.

Виклад основного матеріалу. Становлення України як незалежної, суверенної держави обумовило необхідність створення власної грошової системи, яка забезпечувала б можливість українським владним структурам самостійно керувати грошовим оборотом та грошовим ринком в інтересах розвитку національної економіки. Організаційно–правові засади створення грошової системи України були закладені в Законі України „Про банки і банківську діяльність”, ухваленому Верховною Радою України 20 березня 1991 р. Цим законом Національному банку України надавалося монопольне право здійснювати емісію грошей на території України та організовувати їх обіг, забезпечувати стабільність грошей, проводити єдину грошово–кредитну політику тощо. Це означало, що ніякі інші органи нашої країни, а тим більше інших країн, не мали права втручатися в цю сферу. Відтак оборот грошей на нашій території ставав підвладним виключно органам української держави.

Перші практичні кроки щодо створення власної грошової системи були зроблені після виходу України зі складу СРСР, коли 10 січня 1992 р. були запроваджені українські купоно–карбованці багаторазового користування як доповнення до рублевої грошової маси. Тобто в обороті одночасно опинилися два види валюти – попередні рублі, емісія яких перейшла від союзного уряду до Російської Федерації, та купоно–карбованці, право емісії яких було закріплено за НБУ. Весь безготівковий оборот продовжував обслуговуватися виключно попередньою, тепер уже російською валютою – рублями [1, с. 150].

Проте паралельний обіг рубля і купоно–карбованця не приніс Україні очікуваних позитивних наслідків. Навпаки, досить швидко, виявилися значні недоліки двовалютної системи грошового обороту. Вона істотно ускладнювала управління внутрішнім готівковим обігом, організацію внутрішніх безготівкових розрахунків та зовнішніх розрахунків, насамперед з Російською Федерацією. Незабаром купоно–карбованець втратив свої початкові переваги перед рублем і став швидко знецінюватися. Виникли помітні перебої у внутрішніх і зовнішніх платежах.

Тому уряд України змушений був перевести весь готівковий обіг на карбованцеву валюту і вилучити з нього валюту рублеву. Цей крок забезпечував повний контроль НБУ за сферою готівкового обороту. Проте він відкривав широкі можливості для використання емісії грошей для покриття фінансових потреб уряду, які в той час зростали надзвичайно швидко, що стало одним із головних чинників розкручування в Україні гіперінфляції.

Щоб послабити негативні наслідки паралельного обігу двох валют, Президент України указом „Про реформу грошової системи України” від 12 листопада 1992 р. запровадив купоно–карбованець у сферу безготівкового обороту і вилучив з нього рублеві гроші. Нові гроші були названі „український карбованець”, набули статусу тимчасових національних грошей і стали єдиним на території України засобом платежу. Уведенням у загальний оборот українського карбованця завершився перший етап формування національної грошової системи України. Новій ситуації, що склалася в

управлінні грошовим оборотом, не відповідав статус тимчасової валюти, що зберігався за українським карбованцем. Тимчасові гроші не можуть належним чином виконувати одну з найважливіших функцій – функцію нагромадження. Це підриває інтереси економічних суб'єктів до накопичення грошей як джерела інвестування, стримує економічне зростання, знижує ефективність антиінфляційної політики, зміцнення державних фінансів. У зв'язку з цим особливою гостротою набуло питання запровадження в оборот постійної грошової одиниці – гривні [2, с. 315].

Випуск нової валюти був добре підготовлений і організовано проведений. Всі готівкові виплати та безготівкові платежі були проведені банками в новій валюті без помітних незручностей чи додаткових витрат з боку їхніх клієнтів.

Особливо важливу роль в успішному запровадженні гривні відіграв Національний банк України. Зусиллями його фахівців та служб було проведено велику підготовчу роботу: організовано виготовлення достатньої маси нових грошових знаків та монет, забезпечено їх своєчасну доставку в усі регіони країни, розроблено необхідні інструктивні документи для всіх структур, які здійснювали обмін грошей. Вирішальне слово належало керівництві НБУ у досить вдалому виборі терміну випуску гривні, пропорції обміну старих грошей на нові, визначенні механізму випуску гривні, формуванні купюрної структури маси нових грошей.

З 2 по 16 вересня 1996 року в обіг введена національна валюта України – гривня та її сота частина – копійка. В обіг були випущені банкноти номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 гривень та розмінна монета номінальною вартістю 1, 2, 5, 10, 25 і 50 копійок. Емісія українських карбованців була припинена [3, с. 225].

Отже, на п'ятому році незалежності, Україна отримала найважливіший атрибут державності, стабільну грошову одиницю – гривню.

За сферою охоплення економічних відносин грошова система – явище надзвичайно широке, адекватне всьому грошовому обороту. Всі грошові потоки, незалежно від сфери економіки, яку обслуговують, та форми, в якій вони здійснюються, є об'єктами регулятивного впливу грошової системи. У складі грошової системи можна виокремити такі підсистеми:

1. систему безготівкових розрахунків;
2. валютну систему;
3. систему готівкового обігу.

Грошова система кожної країни визначається її внутрішнім законодавством, тобто є явищем суто національним. Кожна держава формує свою власну грошову систему, прагнучи надати їй повну незалежність та здатність протистояти зовнішнім впливам, коли вони загрожують інтересам національної економіки. Наявність такої суверенної грошової системи є однією з ключових ознак політичної та економічної самостійності держави.

Загальнонаціональне призначення та особлива місія грошової системи у функціонуванні держави зумовлюють важливу роль історичного чинника, традицій, національних особливостей, рівня економічного розвитку країни в

її формуванні. Це виявляється не тільки в зовнішньому вигляді грошових знаків та монет, що відбивають історію країни, а й у більш складних і відповідальних елементах грошової системи, таких як масштаб цін, купюрність грошових знаків, організація розрахунків тощо. Завдяки цьому грошова система кожної країни має свої специфічні ознаки, які відрізняють її від грошових систем інших країн, забезпечують їй імунітет проти зовнішнього втручання [4].

Право емісії грошових знаків та відповідальність за їх забезпечення закон покладає на певний державний орган. Сьогодні таким органом, як правило, є центральний банк країни. Випущені ним грошові знаки мають назву банківських білетів (банкнот). В окремих винятках емісія грошових знаків може доручатися міністерству фінансів (його скарбниці). В такому разі грошові знаки називаються скарбничими білетами. Законодавство держави визначає не тільки вид грошових знаків, а й їх купюрність. Правильно встановлена розмірність номіналів банкнот та розмінної монети передусім створює значні зручності учасникам платіжного обороту. Крім того, за високої частки великих купюр досягається економія на друкуванні грошових знаків. Однак наявність великих купюр робить готівку вразливішою з погляду можливості фальшування, зручнішою для обслуговування незаконних, тіншових операцій. Тому, як правило, держави уникають випуску купюр надто великих номіналів [5].

Розглядаючи сьогоднішній скрутний стан економічного розвитку України, треба нагадати, що свого часу наша держава була однією з найбільш індустріально і науково розвинутих республік колишнього СРСР. Її промисловий, аграрний і науково–технічний потенціал був найпотужнішим у сфері добувної промисловості та металургії, в агропромисловому та військово–промисловому комплексах. Випуск в УРСР основної промислової та сільськогосподарської продукції, а також продовольства сягав однієї п'ятої частини загальносоюзного виробництва, а за видобутком залізної та марганцевої руд, виплавою металу, виробництвом різноманітних металовиробів, олії та цукру, створенням окремих видів машин та устаткування вона займала одне з провідних місць у загальносоюзному масштабі. Проте добробут українського народу ледве утримувався на середньосоюзному рівні, а іноді був значно нижчий від нього, що, природно, породжувало незадоволення, підривало мотивації до більш продуктивної праці та ефективного господарювання.

Зараз економіка України перебуває в стані дуже глибокої, затяжної кризи. Усю сукупність причин нинішнього соціально–економічного становища в Україні можна поділити на три основні групи. До першої з них належать ті, що були успадковані нашою державою від колишнього СРСР, до другої – ті, що були здійснені так званими реформаторами з часу проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, до третьої – проблеми, зумовлені необхідністю трансформації неефективної економічної системи, яка існувала в нашій державі. Перехідний період для такої

трансформації, як показує досвід інших країн, не може не відбуватися інакше, ніж через кризи і потрясіння.

Найбільш згубною помилкою було ігнорування специфічності умов ринкової трансформації економіки України не лише порівняно з країнами Центральної та Східної Європи, а й навіть з Росією. Своєрідність цих умов визначалася насамперед браком на час здобуття незалежності цілісної системи державних інституцій, необхідних для здійснення широкого комплексу заходів ринкової трансформації економіки.

Не були враховані й особливості функціональної структури економіки України – висока концентрація базових галузей виробництва та галузей ВПК, що протягом тривалого часу були зорієнтовані на обслуговування потреб не лише загальносоюзної економіки, а й економіки країн колишньої РЕВ і за своєю природою виключали можливість швидкого входження в режим ринкового саморегулювання.

Визначальним завданням державної політики є максимальна концентрація зусиль усіх гілок влади на комплексному здійсненні радикальних економічних, правових, організаційних та силових заходів для рішучого обмеження корупції і тіньової економічної діяльності. За експертними оцінками, нині частка тіньової економіки фактично зрівнялася з офіційною. Зростають масштаби нелегального експорту капіталу та позабанківського грошового обігу: якщо в 1994 р. частка неконтрольованої грошової маси становила 24,7%, то нині – 44,4%.

На сьогодні існує великий макроекономічний дисбаланс через систематичне завищення макропоказників. За нашими даними, фіскальний розрив держбюджету 2014 року становить близько 290 млрд. гривень.

За останні роки економіка України фактично доведена до дефолту. При нульовому зростанні реального ВВП та інфляції державні фінанси опинилися у критичному стані:

- так, з 2011 року фактично в 3 рази збільшився дефіцит бюджету (у 2013 році дефіцит бюджету становив 64,7 млрд. грн.);

- державний борг становить 480,2 млрд. грн., а це 40,2% від ВВП при критично допустимих 60%;

- на початок цього року державна казна була спустошена, на рахунку казначейства знаходилася рекордно мінімальна сума 1,7 млрд. грн. з несплаченими рахунками на суму майже 70 млрд. грн., а в деякі дні нижче критичної позначки (залишки склали декілька мільйонів, і це державна скарбниця!);

- переплата податків у 2013 році склала рекордну цифру 27 млрд. грн. (станом на 01.03.14), а сума невідшкодованого ПДВ економіці становить близько 30 млрд. грн. ПДВ;

- підвищення заробітної плати та соціальних виплат не були повністю забезпечені реальними бюджетними ресурсами;

- постійно зростала чисельність державних службовців та, відповідно, й видатки на їх утримання. Особливої уваги заслуговують органи Генеральної

прокуратури, чисельність яких, починаючи з 2011 року, зростає майже на 6 тис. осіб;

- також існує низка системних проблем у двох найпотужніших за фінансовою складовою сферах – це освіта та охорона здоров'я. Ці проблеми, в першу чергу, пов'язані з неефективним використанням наданого ресурсу;

- у 2013 р. зведені державні видатки є надмірно високими та становлять: на освіту – 7,3% ВВП, на охорону здоров'я – 4,2% ВВП.

- пільги та субвенції нарощувалися за рахунок розширення категорій пільговиків (так, наприклад, у 2010 році Законом України „Про держбюджет” було розширено категорії пільговиків, зокрема багатодітним сім'ям);

- починаючи з 2009 року Пенсійний фонд України є дефіцитним та покривається за рахунок коштів держбюджету, що негативно впливає на економіку країни, оскільки відволікає значні бюджетні ресурси від розвитку економіки;

- протягом останніх років на фоні стрімкого зростання дефіциту НАК „Нафтогаз України” штучно стримувалися ціни на природний газ для потреб населення;

- золотовалютні резерви нашої країни тільки за останні 2 роки зменшилися більше ніж у 2 рази (з 31,8 млрд. дол. США на кінець 2011 року до 15,5 млрд. дол. США на кінець лютого 2014 року) [7].

Є кілька ключових позицій, які визначатимуть зміцнення грошової системи не лише у короткостроковій, а й у середньостроковій перспективі. Це насамперед курсова політика. Стимулювання експорту, використання девальвації як компенсуючого інструменту експортних втрат може дати лише тимчасові вигоди. Україна мала можливість переконатися у цьому на власному досвіді.

На відміну від девальвації, зміцнення валютних позицій національної грошової одиниці більш вигідне для України. Йдеться, по-перше, про здешевлення критичного імпорту енергоносіїв, що посідає дуже важливе місце в нашому торговому балансі. По-друге, Україна здешевлює технологічний імпорт машин та обладнання, що повною мірою відповідає стратегії інноваційного розвитку української економіки на наступне десятиріччя. По-третє, поступова ревальвація гривні, що нині відбувається, здешевлює обслуговування зовнішнього боргу. По-четверте, стабільний валютний курс – це надійна основа зниження інфляції. По-п'яте, ревальвація – важливий чинник підвищення не лише реальних доходів населення, а й вартості активів підприємств та фінансових (зокрема банківських) установ, номінованих у доларах. Нарешті, по-шосте, сильна гривня – це важлива передумова зміцнення інвестиційного потенціалу, зокрема залучення в національну економіку іноземних капіталів. Україна має розраховувати саме на такі результати, добре розуміючи, що вони можливі лише в довгостроковій перспективі. Ті ж, хто живе сьогоднішнім днем, опікується лише поточними проблемами (це закид на адресу уряду), обстоюють протилежне – девальваційне знецінення національної грошової одиниці.

Існує необхідність істотної лібералізації валютного ринку і запровадження політики гнучкого валютного курсу, який має визначатися взаємодією ринкових факторів, вільних від адміністративних обмежень. Ця позиція найбільшою мірою відповідає логіці євростратегії України, адже саме такий валютний режим збалансовує реальний попит на іноземну валюту з її пропозицією, врівноважує торговельний баланс, сприяє економічному зростанню.

В останні два роки грошово–кредитна політика НБУ набула більшої визначеності. Однак Україна припустилася б небезпечної помилки, якби почала замовчувати існуючі і в цій сфері проблеми. Тим більше що на багато запитань поки що немає відповіді.

Добре відомо, що дієвість грошово–кредитної політики визначається здатністю Національного банку регулювати грошові потоки та структуру грошового ринку. Наші проблеми у цій площині також не становлять жодної таємниці. Зрозуміло, по–перше, що грошово–кредитна політика не може бути ефективною, коли поза банками обертається понад 40% грошової маси. Ці гроші фактично не піддаються регулятивним діям НБУ. По–друге, грошово–кредитна політика не може бути ефективною, коли фактично не діють механізми дисконтного регулювання. Йдеться про механізм облікової ставки, яка поки що не виконує у нас регулятивної функції. Впродовж 2001 року облікова ставка знизилася з 27 до 11,5%, а кредитні ставки комерційних банків – лише на 7,7 відсоткових пункти. Нині у нас облікова ставка становить 10%, а в Росії – 23%, однак кредитні ставки комерційних банків в Україні в 2,5–3,0 рази вищі, ніж у Росії. По–третє, грошово–кредитна політика не може бути ефективною і в умовах існуючої доларизації, коли гривня лише частково виконує функцію нагромадження та міри вартості. Іноземна валюта у досить значних обсягах залишається основним товаром на ринку грошей. Частка депозитів, номінованих у ній, 1997 року становила 29,9%, 2001–го – 42,7%. Добре відомо і те, що у скляних банках населення зберігає не гривні, а долари.

Україну має турбувати і проблема здешевлення механізмів грошової стабілізації – якою ціною вона досягається? Раніше ніколи про це не говорили. Це, знову ж таки, багатоаспектна проблема. Один із аспектів – кредити МВФ, які спрямовуються виключно на підтримку національної валюти. З 1994 по 2000 рік вони становили 3368,5 млн. дол. Лише на підготовку грошової реформи 1996 року було витрачено майже 2 млрд. дол. відповідних запозичень. Про це із зрозумілих причин не говорилося. Нині за це потрібно розплачуватися. Як відомо, НБУ, який розраховується по боргах з МВФ, грошей як еквівалента вартості не створює. Він лише друкує знаки вартості, яка створюється живою працею у реальній економіці. Купуючи валюту на відповідні цілі, НБУ обслуговує свої зовнішні зобов'язання за рахунок інфляційного податку. Торік практично вся емісія була спрямована на розрахунки з кредиторами. Здійснено близько 1 млрд. дол. боргових платежів. Це також ціна стабілізації [9].

Існують й інші не менш гострі проблеми, без розв'язання яких говорити про надійність грошової стабілізації було б передчасно. У контексті проблеми, що розглядається, для нас дуже важливим є удосконалення немонетарних інструментів грошової стабілізації. Нині це має стати головною турботою уряду, його економічного блоку. Тут є багато позицій, однак зупинимось лише на визначальних. По–перше, збереження політики бездефіцитного і водночас збалансованого бюджету. У нас немає альтернативи цьому. Бездефіцитний бюджет – не лише основа стабільності гривні, а й головний інструмент зниження боргового навантаження на економіку. По–друге, відчутне зниження податкового тягаря. Податкова складова в структурі витрат, а відтак і в ціновій динаміці, залишається надзвичайно високою. По–третє, створення ефективного антимонопольного конкурентного середовища і насамперед – подолання свавілля природних монополій, які весь час штучно завищують тарифи. Зазначимо, що це найслабше місце у політиці реформ. По–четверте, детінізація української економіки та ін. Рада НБУ готова активно співпрацювати насамперед з Міністерством економіки із цих питань. Знову ж таки, йдеться про органічне поєднання інструментарію грошово–кредитної та немонетарної антиінфляційної політики. Реалізація поставлених Президентом України завдань щодо відчутного поглиблення стабільності гривні можлива лише на основі такого комплексного підходу [10].

Висновки. Вивчення суті, призначення та структурних елементів грошової системи, її становлення в українських умовах та аналіз монетарних інструментів Національного банку України, що використовуються для регулювання грошової системи дозволили сформулювати наступні висновки:

Грошова система – це така форма організації грошового обігу в країні, яка склалася історично і закріплена в законодавчому порядку. Основними її елементами є:

1. найменування грошової одиниці;
2. масштаб цін;
3. види та купюрність грошових знаків, які мають статус законного платіжного засобу;
4. регламентація безготівкових грошових розрахунків;
5. регламентація режиму валютного курсу та операцій з валютними цінностями;
6. регламентація режиму банківського проценту;
7. державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту та контроль за дотриманням чинного законодавства.

Становлення грошової системи здійснювалося шляхом проведення однієї грошової реформи, яка тривала майже п'ять років. Вона включала три внутрішньо взаємопов'язані заходи: випуск у готівковий обіг тимчасової перехідної валюти – купоно–карбованця (січень 1992 р.); випуск цієї ж валюти в безготівковий обіг (листопад 1992 р.); випуск у загальний обіг постійної національної валюти гривні замість тимчасової – купоно–карбованця (вересень 1996 р.).

Регулювання грошової системи Національний банк України здійснює за допомогою таких грошово–кредитних інструментів, як встановлення для комерційних банків вимог з формування обов’язкових резервів від залучених коштів, операції на відкритому ринку, рефінансування комерційних банків, процентна політика (встановлення величини облікової та ломбардної відсоткових ставок), регулювання офіційного валютного курсу національної валюти. На думку Національного банку України найбільш дієвими монетарними інструментами, що забезпечують ефективне функціонування вітчизняної грошової системи, є встановлення вимог щодо створення комерційними банками обов’язкових резервів, а також регулювання валютного курсу гривні (деякою мірою адміністративне) шляхом обмеження доступу банківських установ на валютний ринок.

Напрямами розвитку грошової системи України є:

- розбудова власного емісійного механізму;
- формування механізму регулювання Національним банком України пропозиції грошей;
- розроблення методики грошово–кредитної політики;
- розбудова національної платіжної системи;
- формування механізму валютного регулювання;
- розроблення та випробування на практиці спеціальних заходів з регулювання інфляції.

Список використаної літератури

1. Гроші та кредит : підруч. / [М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.] ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – 183 с.
2. Дзюблюк О. В. Організація грошово–кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблюк. – К. : Основи, 2000. – 512 с.
3. Ющенко В. Гроші : розвиток попиту і пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисицький. – К. : Видавничий дім „Скарби”, 2000. – 336 с.
4. Демківський А. В. Гроші та кредит [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.info-library.com.
5. Круш П. В. Гроші та кредит / Круш П. В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pidruchniki.ws/>.
6. Брегеда А. Ю. Основи політекономії : навч. посіб. – [Вид. 2–ге, перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 312 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/>.
7. Стан економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua/>.
8. Алексеев І. В. Гроші та кредит : навч. посіб. / І. В. Алексеев, М. К. Колісник. – К. : Знання, 2009. – 253 с.
9. Щетинін А. І. Гроші та кредит. – [Вид. 3–тє, перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 432 с.

10. Стан грошово–фінансової системи України [Електронний ресурс].
– Режим доступу : <http://aktiv.com.ua/>.